

УМОВИ ТА СПЕЦИФІКА ЗАПРОВАДЖЕННЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У статті проаналізовано умови та особливості запровадження судової реформи 1864 р. на Правобережній Україні.

Ключові слова: Судова реформа 1864 р., Судові статутути, мировий суд, окружний суд, присяжні засідателі, повітові земські зібрання, процентний збір.

Необхідність вирішення на сучасному етапі низки проблем, пов'язаних із реформуванням судової системи України, знайшла своє відображення в проголошеному Президентом України курсі на удосконалення судоустрою, цей процес актуалізує вивчення історичного досвіду функціонування судової системи в Російській імперії загалом та Правобережної України зокрема.

Процес реформування економічної, судової та інших сфер життя Російської імперії, розпочатий Олександром II, передбачав їх модернізацію відповідно до нових вимог часу. Як і будь-які інші перетворення, названі викликали неоднозначне ставлення як у політичних, так і в суспільних колах імперії. Зрозуміло, що різноманітні думки, підходи, трактування ролі та значення реформ, серед яких судовій належало не останнє місце, знайшли відображення як у публіцистиці, так і в спеціальній науковій літературі.

Серед найбільш відомих дослідників-юристів дореволюційного періоду варто згадати Д. Генкіна [1], який здійснює аналіз судової реформи, детально зупиняється на проблемах запровадження в Російській імперії інституту мирових суддів. Основну увагу зосереджує на висвітленні недоліків реформування системи місцевого судочинства, невідповідності проголошених судовими статутами 1864 р. положень, реаліям їх функціонування. Найбільшої критики на сторінках згаданої монографії зазнав принцип поетапного запровадження судової реформи в різних регіонах імперії. Другим об'єктом критики автора стала недосконалість або ж відсутність системи виборності мирових суддів. У центральноевропейських губерніях Російської імперії вони обиралися, а на решті територій призначалися. В І. Гессен [2] детально проаналізував особливості функціонування дореформеного суду в Росії, з огляду на вади останнього наголосив на потребі судових перетворень. З позицій освіченої людини, представника свого часу та соціальної верхівки, зрозуміло, не без урахувань імперських інтересів він запропонував аналіз можливих змін у суспільних настроях у зв'язку із запровадженням судової реформи. Загалом реформу він оцінював позитивно, а післяреформені закони, які обмежували статутути 1864 р. (особливо закон 1889 р. про запровадження посад земських начальників), різко засуджував. Кадрові питання, які для всіх сфер життєдіяльності імперії загалом та українських губерній зокрема стали об'єктом дослідження М. Філішова [3]. Висновок, який було здійснено автором: саме відсутність належної кількості кваліфікованих працівників суду, значним чином впливала на якісну роботу судової системи.

До 60-х рр. ХХ ст. вивчення проблем судової реформи не належали до популярних напрямків, через зрозумілі причини. Висвітлення діяльності дореволюційного суду наявне лише в контексті функціонування репресивного апарату самодержавства. З початком десталінізації науковці повертаються до вивчення проблем запровадження судової реформи. Одним із перших дослідників у 60-их рр. ХХ ст., чия увага була сконцентрована на питаннях судових перетворень, став Б. Віленський [4, 5]. Зрозуміло, що з позицій марксистської методології, насамперед класового підходу здійснювалася критика як змісту самої реформи, так і її оцінок дореволюційними авторами. Підкреслюючи важливість ідеї судової реформи, він

критикував дореформеній суд, а також самодержавство як перепону до якісного функціонування суду після 1864 р.

У 70-80-ті рр. ХХ ст. з'являються праці, присвячені запровадженню реформи в різних регіонах Російської імперії. У цьому контексті однією з перших стала робота П. Щербини [6], на сторінках якої розглянуто проблеми реалізації судової реформи на Правобережній Україні. В ній автор дає аналіз судової системи Правобережжя в XVI – першій половині ХХ ст. У праці подано оцінку проблемам введення судової реформи на Правобережжі, передовсім наголошено на поетапності впровадження змін (спочатку мирові, потім загальні суди). Проаналізовано роботу судових інститутів у західному краї.

Кардинальні суспільно-політичні перетворення початку 90-х рр. ХХ ст. покликали до життя потребу реформування, зокрема й судових систем як новостворених держав, так і суб'єктів федерацій або ж адміністративних одиниць. Науковці не лишилися осторонь названих процесів, що знайшло відображення в чисельних наукових дослідженнях. Так, у праці С. Абрамітова [7] здійснено аналіз роботи Іркутського окружного суду, його структури, кадрового складу, розгляду судових справ, віднесених до його компетенції, а також особливостей запровадження судової реформи в Сибіру. Серед українських дослідників варто виділити доробки Т. Кураса [8], І. Зозулі [9] та ін.

У пропонованій статті поставлено завдання – дослідити специфіку запровадження судової реформи 1864 р. на Правобережжі, залежність змін у судовій системі від результатів земської реформи та відносини російського самодержавства з місцевою шляхтою.

Звужене вивчення проблем запровадження судової реформи в різних регіонах Російської імперії має як переваги, так і недоліки. Вивчення регіональних особливостей дає змогу детальніше вивчити зміни судової системи на місцях, ґрунтовно підійти до проблем, із якими стикалася влада на шляху до реформування, та реакцією населення на нововведення. Суттєвим недоліком регіональних досліджень є втрата принципу історизму.

У випадку з Правобережною Україною, яка була приєднана до складу імперії в результаті другого поділу Речі Посполитої, російська влада зіштовхнулася з комплексом проблем, серед яких у контексті нашої теми – функціонування відмінної від російської судової системи та домінування в краї польської шляхти. Це стало однією із внутрішніх проблем імперії, вирішення якої розтяглося в часі не на одне десятиліття.

Проблема невідповідності законодавства та системи судоустрою як невід'ємної частини єдиного організму держави потребувала узгодження. У 1796 р. було введено в дію "Учреждение для управления губерний" – документ, відповідно до якого запроваджувалася російська модель організації влади на місцях. Цим кроком нова влада намагалася покінчити з будь-якими проявами місцевого сепаратизму, а також запровадити нову систему законодавства. Що ж стосується судоустрою, то цей документ чітко визначав вертикаль судової системи, права та обов'язки суддів, особливості призначення на посади членів судових органів. Але на Правобережній Україні зберігалася польська система судів та законодавства, яке спиралося на Другий Литовський статут та польські Конституції, тому запровадження "Учреждения для управления губерний" внесло лише хаос у систему судоустрою та судочинства краю.

Смерть Катерини II в 1796 р. внесла корективи в хід реформ. Новий імператор Павло I скасував запроваджені зміни, і Правобережжя повернулося до старої моделі судоустрою та судочинства. Але зрозуміло, що таке повернення було явищем тимчасовим. Російські правлячі кола відмовилися від ідеї швидкої адаптації краю до загальноросійського законодавства, гору в цьому питанні взяла тактика поступового проникнення російського законодавства на приєднаних територіях.

Початок ХІХ ст. пройшов під знаком відстоювання польською шляхтою своїх прав. Російська влада намагалася не форсувати події, і певний час польські правові порядки не зазнавали змін. Імператори Павло I та Олександр I лояльно ставалися до

польської шляхти. Це насамперед пояснювалося соціально-становою солідарністю. У Санкт-Петербурзі ще деякий час панувала невизначеність стосовно статусу новоприєднаних територій. Польські магнати, які володіли більшістю земель Правобережжя, фактично одразу заявили й намагалися демонструвати свою лояльність до імперії до російської царської династії. Так, найвпливовішою людиною в оточенні царя Олександра I деякий час був А. Є. Чарторийський. Протягом 1804-1806 рр. він обіймав посаду міністра закордонних справ [10]. Власне, усі названі причини на деякий час призупинили наступ самодержавства на Правобережжі.

Повертаючись до специфіки судової системи краю, зазначимо, що в 1797 р. імператор Павло I підтвердив право судів Правобережжя (земські, повітові, підкоморські, магістрати, головні суди) на ведення діловодства польською мовою, а також зазначеним судам у роботі застосовувати норми Литовського статуту та польських конституцій [11]. Таке вирішення питання, звичайно, залишало багато невдоволених, передовсім російське дворянство та чиновництво, що проживало на Правобережжі. Причиною цього було те, що поляки продовжували відігравати помітну роль у житті краю, особливо це стосувалося земських та гродських судів.

Першим кроком на шляху до заборони використання польської мови в судовому діловодстві став наказ від 25 лютого 1807 р., який підтверджував право використання польської мови в земських, повітових, підкоморських судах та магістратах, а як головний суд ставав двомовним. Усі резолюції та вироки в судових журналах, з одного боку, писалися російською мовою, з іншого - польською, документи, що надходили до головного суду, а також апеляції до Сенату, мали бути перекладені російською мовою [12]. Такий крок влади, з одного боку, мав би покращити відправлення судочинства в краї, задовольнити інтерес усіх мешканців, але, з іншого, саме з цього наказу й починається поступова ліквідація польських законів на Правобережній Україні.

Смерть імператора Олександра I в 1825 р. та Польське повстання 1830 р. призвели до того, що польська традиція та законодавство на Правобережжі були приречені на ліквідацію. Після придушення повстання в 1831 р. новий імператор Микола I видає наказ, за яким на території Західних губерній набирали чинності "Учреждения для управления" губерній. Згідно з цим документом усі адміністративні установи перейменовувалися на такі, що функціонували у "великоросійських" губерніях. Суди приводилися у відповідність до загальноросійських, ті суди, що були відсутні в російських губерніях, скасовувалися (міські (гродські), підкоморські) [13].

УВ 1832 р. було видано наказ, яким у судах на території Подільської та Волинської губерній вводилася виключно російська мова ведення діловодства [14].

Таким чином, 1831-1832 рр. стали переломним етапом для польського незалежного суду на Правобережжі. Імперська влада почала відвойовувати втрачені позиції, перейшовши до рішучих дій. Судові органи, як головний оплот польської шляхти, стали повністю підконтрольними російській владі, і тепер відкривалися можливості для більш рішучих дій. Польське повстання 1830-1831 рр. стало відправним моментом у зменшенні прав польської шляхти в "західних губерніях", зокрема й на Правобережжі. Повстання остаточно розв'язало руки самодержавству, для ліквідації наявного законодавства та, відповідно, побудованого на його основі судочинства. У 1838 р. російська влада приступила до скасування норм Литовського статуту та Польських конституцій – останнього оплоту польської шляхти в боротьбі за свої права. З офіційного трактування причин ліквідації старого законодавства випливає, що, по-перше, нове законодавство мало більше задовольняти майнові права заможних верств, по-друге, повинно було покращити судовий процес, ліквідувати тяганину, по-третє (що найголовніше), це причина політична – дії влади були покликані скасувати залишки польського панування в законах та судовій організації. Уже через два роки в 1840 р. дію Литовського статуту та Конституцій на Правобережній Україні було ліквідовано, у силу вступили загальноросійські закони [15].

Отже, російській владі трохи менше як за п'ятдесят років удалося скасувати польську судову систему та законодавство, але зламати польське панування на Правобережжі вона так не спромоглася. Новим етапом в історії судових інститутів Правобережжя стало запровадження в краї Судової реформи 1864 р.

Друга половина XIX ст. у Російській імперії позначилася суспільно-політичними реформами, які не оминули зміни й судової системи. 20 листопада 1864 р. офіційно розпочалася судова реформа. Новий документ, що мав регулювати судоустрій та судочинство держави, отримав назву Судових статутів. Зміст судової реформи знайшов відображення в чотирьох законах: 1) "Учреждение судебных установлений", або судоустрій; 2) Статут кримінального судочинства; 3) Статут цивільного судочинства; 4) Статут про покарання, які накладалися мировими суддями (кодекс матеріального права, який включав норми щодо невеликих кримінальних чи адміністративних правопорушень).

Статутами 1864 р. вводилася чітка вертикаль судової влади в Російській імперії. Нова судова система поділялася на такі групи судів: 1) мировий суд; 2) з'їзд мирових суддів, що був апеляційною інстанцією для першого. Наступною ланкою була система загальних судів, що складалася з: 1) окружних судів; 2) судових палат; 3) Сенату [16]. Суттєвим недоліком судової реформи стало те, що вона впроваджувалася нерівномірно. Порядок впровадження реформи мав визначатися або за інстанціями, або за місцевістю, але на практиці утворилася нова система, вона поєднувала в собі перші дві, відповідно, призводила до затягування впровадження реформи в імперії. Першими губерніями, де в повному обсязі в 1866 р. були введені судові статuti, стали Санкт-Петербурзька та Московська. Надалі впровадження в дію судової реформи на решті території Російської імперії набувало такого вигляду: спочатку вводився мировий суд, а потім набувала чинності й решта судових інститутів. Така сама доля спіткала й Правобережжя.

Перші кроки з упровадження реформи в західному краї були зроблені в 1871 р. в опублікованому 10 липня наказі: у губерніях Віленській, Ковенській, Гродненській, Київській, Волинській, Подільській, Мінській, Вітебській та Могильовській запроваджувався мировий суд [17].

Головною відмінністю запровадження мирового суду в "західному краї" від аналогічних змін у центральноєвропейських губерніях Російської імперії стало те, що мирові судді на Правобережжі не обиралися, а призначалися урядом в особі міністра юстиції, хоча судові статuti 1864 р. передбачали обрання мирових суддів повітовими земськими зібраннями. Але на Правобережжі цей інститут був запроваджений лише в 1911 р. Тому списки кандидатів на посади мирових суддів на Правобережній Україні склалися тимчасовими повітовими комісіями та передавалися губернатору, який надсилав їх для затвердження міністру юстиції.

Подальше впровадження судової реформи на Правобережжі затягнулося майже на десять років. Ці роки були позначені постійними суперечками, пов'язаними з питанням, чи потрібно продовжувати проведення реформи, чи зачекати деякий час. Каменем спотикання ставало болюче польське питання. Російське самодержавство не могло визначити, яке місце мають поляки в новій судовій системі Західного краю. Думки чиновників із цього приводу розділилися. Так, Київський губернський прокурор Міллер схилився до того, що реформа Південно-Західному краю дуже потрібна. Це пояснювалося тим, що стара система судів себе повністю вичерпала. Населення краю схильне до правопорушень і до того ж має вміння обходити закони. Таке твердження робилося з огляду на минуле краю, крім того, що польська шляхта в силу своєї освіченості завжди могла захистити себе в суді. До того ж Міллер бачив подібність нових судових статутів з Литовським статутом. Ця особливість могла позитивно вплинути на шляхту в питанні її примирення з російським дворянством краю [18].

Зрозумілим було одне, що російській владі не уникнути проблем під час упровадження змін. Проблеми виникали як загальнодержавні, так і місцеві. Серед загальних можна виділити: недостатнє фінансування, брак чиновників із юридичною

освітою. Значною проблемою на підготовчому етапі стала виборність мирових суддів та присяжних засідателів. Оскільки в південно-західному краї не були введені в дію земські установи, то, відповідно, і питання виборності суддів відпадало. Проблемою місцевого значення залишалося домінування польської шляхти та недовіра до неї з боку самодержавства.

Місцеві російські чиновники пропонували заборонити полякам займати посади в пореформеному суді, не дати їм можливості бути присяжними засідателями чи адвокатами. Хоча з вуст інших лунали пропозиції дозволити їм обиратися присяжними засідателями, оскільки їхня частка в двохмільйонному населенні краю складала лише 1/30 і це жодним чином не могло впливати на отримання міцних позицій у нових судах поляками [19].

У середовищі російського чиновництва Правобережжя були прибічники поступового реформування судової системи. Так, голова Київської цивільної палати свої міркування обґрунтував тим, що базовим принципом нового суду є виборність. Модернізація системи давала можливість певним категоріям громадян обирати суддів, безпосередньо брати участь у судових засіданнях присяжні засідателі, користуватись послугами адвокатів. Але Правобережжя було позбавлене такої переваги, оскільки не мало земств. Призначення мирових суддів та присяжних засідателів руйнувало головну мету судової реформи – виокремлення судової влади від адміністративної. Адже мировий суд, запроваджений у 1871 р., так і не став виборним, те саме могло чекати й решту нових судових інститутів. І знову на перше місце виступало польське питання. Саме поляки ставали серйозною перешкодою в реформуванні. Щодо можливості участі поляків у нових судах, чиновники були одностайні: "Поляків ні в якому разі не можна допустити до заміщення посад присяжних засідателів та адвокатів, якщо їх і незначна частина по відношенню до росіян, все одно вони належать до найбільш розвинутої частини населення як міського, так і сільського, та й останні події показали, який вплив має невелика кількість людей на маси, з цього можна зробити висновок, що такий же вплив вони будуть мати, якщо стануть адвокатами чи присяжними засідателями, і в їхніх руках буде доля багатьох людей" [20]. Хоча, як стверджує голова Київської судової палати, така заборона полякам брати участь у судових засіданнях могла викликати нарікання з боку населення. Насамперед через те, що іншим доведеться частіше брати участь у судових засіданнях та відриватися від своїх основних занять, при цьому не отримуючи ніякої матеріальної допомоги. Але врешті - решт у чиновницькому колі перемогла думка про неможливість запровадження судової реформи в краї, поки вплив польського елемента не зменшиться [21].

З огляду на те, що реформування судової системи на Правобережжі затягнулося майже на десять років, у вищих колах російського чиновництва перемогла думка про тимчасове утримання від запровадження в повному обсязі судової реформи в краї. Лише 19 липня 1877 р. було видано наказ, за яким у дев'яти західних губерніях (зокрема й на Правобережжі) вводилися в дію судові статuti 1864 р. На практиці таке трактування не відображало дійсність, адже на Правобережжі так і не була проведена земська реформа, а отже, говорити про повний обсяг судового реформування не доводилося. Проблема впровадження земської реформи, як і проблема судової, мала спільне коріння. Російська влада з острахом дивилася на польську шляхту, тому запровадження земської реформи відкладалося на невизначений час, а це, закономірно, не давало можливості говорити про повне реформування судів і їх виборність. Адже в судових статутах 1864 р. чітко зазначено, що вибори мирових суддів повинні проводитись у повітових земських зібраннях, а списки присяжних засідателів складатись особливими тимчасовими комісіями, які формувались щороку повітовими земськими зібраннями. Тому, щоб отримати якісний, виборний мировий суд та присяжних засідателів, потрібно було спочатку реформувати місцеве самоврядування, а потім уже братися за судову реформу. На практиці все відбувалося навпаки.

Питання реформування місцевого самоврядування порушувалося в найвищих колах російського чиновництва ще в 1871 р., одразу після введення в дію мирових судів. Генерал-губернатор Південно-Західного краю О. М. Дондуков-Корсаков надав Міністру внутрішніх справ доповідь із пропозиціями щодо введення земської реформи в краї. У ньому генерал-губернатор пропонував спочатку провести реформу лише в Київській губернії [22]. Свої пропозиції він аргументував тим, що польські великі землевласники втратили інтерес до бунту у зв'язку зі збитками, яких зазнали їх власні господарства, тому переорієнтували свою увагу з питань політики на питання господарства. За переконанням О.Д. Дондукова-Корсакова, заможні польські землевласники в земських зібраннях могли відстоювати лише господарські інтереси. Але, з іншого боку, у краї залишилося багато безземельної шляхти, яка, на думку генерал-губернатора лише під час смут могла розраховувати на покращення свого становища. Саме ця категорія вважалася найбільш небезпечною, тому наголошувалося на необхідності їх відсторонення від участі в земських зібраннях [23].

У записці губернатор інформував про співвідношення кількості землевласників у Київській губернії. Росіян нараховувалося 1311, вони володіли 991377 десятинами землі, натомість, польських землевласників було лише 1108, але їх земельні володіння склали 1211807 десятин землі [24]. Саме тут і починалися розходження між місцевою владою та центральною. Такі принципові відмінності, які підтверджували економічну вагомість поляків краю, лишалися головною перешкодою реформування місцевого самоврядування.

Одним із перших кроків влади після придушення повстання 1863 р. стало запровадження спеціального податку (процентного збору) у розмірі 10% від річного прибутку землеволодіння польських власників. У роз'ясненні йшлося про те, що податок мав покрити видатки на матеріальне забезпечення полонених поляків, їхню депортацію, заробітну платню судових військових комісій, збільшення кількості православних церков тощо [25]. Головною метою запровадженого оподаткування стало прагнення довести якомога більше польських маєтків до занепаду, полегшуючи їх продаж російським поміщикам. У 1869 р. процентний збір для поляків Західного краю став фіксованим і становив 2,5 млн. рублів на рік. Законом від 31 грудня 1870 р. було чітко окреслено, за яких обставин процентний збір для польських землевласників міг бути скасований. Це могло статися лише тоді, коли 2/3 поміщицького землеволодіння краю перейшло б у власність осіб непопольського походження, та їхня кількість стане не менше половини всіх землевласників у губернії [26]. Тому не дивно, що О. М. Дондуков-Корсаков першим кроком до впровадження земської реформи вважав скасування процентного збору. Саме це він і зазначав у своєму докладі, адже названі закони повністю виключали можливість запровадження земської реформи в Західному краї. Міністр внутрішніх справ у листі до генерал-губернатора Південно-Західного краю зазначав, що "існування процентного збору та земських установ є несумісним". Оскільки кількість землевласників російського та польського походження не відповідає вимогам закону від 31 грудня 1870 р., тому й пропозиція генерал-губернатора про відміну процентного збору не має під собою підстав. Надалі міністр радить генерал-губернатору утриматися від подібних пропозицій до ти, поки співвідношення російських і польських землевласників не досягне норми [27].

Таким чином, відсутність реформ у сфері місцевого самоврядування на Правобережжі не давала можливості запровадити судові статuti 1864 р. у повному обсязі, а отже, і говорити про досягнення судовою реформою головних її принципів – виборності та відділення судової влади від адміністративної – неможливо. Основною причиною такого ставлення імперської влади до південно-західного регіону були насамперед польські повстання 1830-1831 рр. та 1863 р. Головним гальмівним чинником реформування регіону лишався помітний відсоток польської шляхти, яка, на тверде переконання представників російської влади, не могла бути її надійним союзником. Цим, передовсім пояснюється поетапність запровадження реформ або ж їх половинчастість. Так сталося, зокрема, з реформою суду. Найбільш прогресивні на той

час зміни в судовій системі – мировий суд та суд із присяжними засідателями на Правобережній Україні повною мірою (як це було передбачено судовими статутами 1864 р.) запроваджений не був. Процедура формування списків присяжних засідателів з огляду відсутності заходів щодо реформування місцевого самоврядування була відмінною від центральноєвропейських губерній Російської імперії. Тут списки присяжних засідателів формувалися особливими тимчасовими комісіями, склад яких був сталим: голова – повітовий маршалок, усі місцеві мирові судді, мирові посередники, повітовий справник, поліцеймейстер, якщо були. Списки присяжних засідателів передавалися повітовими комісіями до особливих губернських комісій, які склалися з головуючого – губернатора, губернського маршала, голів місцевого окружного суду та з'їзду мирових судів і прокурора окружного суду. Губернська комісія без зазначення причин могла виключити із загальних списків присяжних засідателів осіб, яких вона не могла допустити до виконання обов'язків. Постанови комісії із цього приводу приймалися більшістю голосів і оскарженню не підлягали [28].

Процес упровадження судової реформи на Правобережжі закінчився лише в червні 1880 р., коли у всьому краї запрацювали нові суди [29]. Від часу опублікування наказу від 19 липня 1877 р. про запровадження судових статутів 1864 р., тобто до фактичного відкриття судів, пройшло три роки. Мешканці південно-західних губерній висували різні припущення щодо зволікання влади з упровадження реформи в краї, говорилося й про недостатню кількість коштів, адже в 1877 р. розпочалася чергова російсько-турецька війна, але найбільш актуальними й наближеними до правди стали чутки про упереджене ставлення влади до Правобережної України з відомих причин (польське повстання 1863 р.). З цього приводу виникало занепокоєння стосовно того, чи буде взагалі судова реформа запроваджена, чи прийдеться задовольнятися казенним мировим судом [30].

Отже, 29 червня 1880 р. на Правобережній Україні остаточно вступила в дію судова реформа 1864 р., і судова система та законодавство Російської імперії утвердилося в Південно-Західному краї. Але шлях до цього був досить непростий, майже сто років російська влада вела боротьбу з головною протидією – польською шляхтою, часом відкриту, але здебільшого приховану. Найгостріше це протистояння спостерігалось в земельному питанні, адже самодержавство як не намагалося відібрати в поляків їхню землю на Правобережжі, здійснити йому цього не вдалося. Такі дії самодержавства спрямовувалися на зменшення впливу поляків на Правобережжі.

Таке напруження у відносинах між владою та шляхтою позначилося й на впровадженні судової реформи 1864 р. на Правобережжі. Унаслідок цього протистояння реформа не отримала завершеного вигляду. Якщо в центральноєвропейських губерніях основними надбаннями судових статутів стали позастановість судової системи, виокремлення судової влади від адміністративної, рівність усіх перед судом, незмінність суддів, гласність, усність та змагальність судового процесу, то на Правобережній Україні подібного результату досягти не вдалося. Водночас влада домоглася на Правобережжі головної своєї мети – узяти під контроль суд, чим нанесла відчутного удару шляхті, але остаточно зламати вплив поляків у краї російському самодержавству так і не вдалося. На наш погляд подальшого вивчення потребує діяльність мирових та окружних судів, їхнє місце в боротьбі російської влади проти польського панування на Правобережній Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Генкин Д. Местный суд и его реформа / Д. Генкин. – М., 1908. – 94 с.
2. Гессен И. В. Судебная реформа / И. В. Генкин. – Спб.: Книгоиздательство Гермунина и К, 1907. – 267 с.
3. Филиппов М. А. Судебная реформа в России / М. А. Филиппов. – Спб., 1871. – Т. 1. – 622 с.
4. Виленский Б. В. Подготовка судебной реформы 1864 года / Б. В. Виленский. – Саратов, 1963.

5. Виленский Б. В. Судебная реформа и контр реформа в России / Б.В. Виленский. – Саратов, 1969.
6. Щербина П. Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине / П. Ф. Щербина. – Львов, 1974. – 190 с.
7. Абрамитов С. А. История Иркутского окружного суда (1897 – февраль 1917 гг.): дис. ... кандидата ист. наук: 07.00.02./ С.А. Абрамитов. – Иркутск, 2005. – 205 с.
8. Курас Т. Л. История Иркутской судебной палаты (1897 – февраль 1917 гг.): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02./ Т. Л. Курас. – Иркутск, 2002. – 20 с.
9. Зозуля И. В. История развития судебной системы на Северном Кавказе во 2-ой половине XIX – начале XX вв.: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02./И. В. Зозуля. – Ставрополь, 1999. – 20 с.
10. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні / Д. Бовуа. – Львів: Кальварія, 2007. – С. 16 – 18.
11. Полное собрание законов Российской империи (далее ПСЗ) – Спб., 1-е собр., 1830. – Т. 24. – № 18135. – С. 727 – 728.
12. ПСЗ – Спб., 1-е собр., 1830. – Т. 29. – № 22468. – С. 1025 – 1026.
13. ПСЗ – Спб., 2-е собр., 1832. – Т. 6. – отд. 2. – № 4894. – С. 159 – 160.
14. ПСЗ – Спб., 2-е собр., 1832. – Т. 7. – № 5407. – С. 346.
15. ПСЗ – Спб., 2-е собр., 1841. – Т. 15. – отд. 1. – № 13591. – С. 443 – 445.
16. ПСЗ – Спб., 2-е собр., 1867. – Т. 39. – отд. 1. – № 41475. – С. 180.
17. ПСЗ – Спб., 2-е собр., 1874. – Т. 46. – отд. 1. – № 49750. – С. 913 – 914.
18. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). – ф. 442, оп. 181, спр. 425, ч. 9, арк. 21.
19. Там само, арк. 22.
20. Там само, арк. 23.
21. Там само, арк. 24.
22. ЦДІАК України. – ф. 442, оп. 106, спр. 86, арк. 1.
23. Там само, арк. 2 – 3.
24. Там само, арк. 2 – 3.
25. Бовуа Д. Битва за землю 1863 – 1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа. – К.: Критика, 1998. – С. 23 – 24.
26. ПСЗ – Спб., 2-е собр., 1874. – Т. 45, Отд. 2. – № 49091. – С. 631.
27. ЦДІАК України. – ф. 442, оп.106, спр.86, арк.57 – 58.
28. Певзнер Б. В. Сборник узаконений и решений Сената 1865 – 1880 гг. по введению судебной реформы в Западном крае / Б. Певзнер. – Житомир: Волинская губернская типография, 1880. – С. 3-4.
29. Державний архів Житомирської області, ф. 24, оп. 1, спр. 295, арк. 1
30. Принциц Н. Г. Случайности, влиявшие на судебные преобразования 1864 года / Н. Принциц // Журнал министерства юстиции. – 1894. – № 2. – С. 5.

SUMMARY

The article analyzes the conditions and peculiarities of the implementation of judicial reform in 1864 on the Right Bank Ukraine.

Keywords: Judicial reform in 1864, court statutes, Worldwide Court, District Court, jurors, county zemskov collection, interest fees.

АННОТАЦІЯ

В статті проаналізовані умови та особливості впровадження судової реформи 1864 г. на Правобережній Україні.

Ключевые слова: Судебная реформа 1864 г., Судебные уставы, мировой суд, окружной суд, присяжные заседатели, уездные земские собрания, процентный сбор.